

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА ТРУДОВОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни
«Сучасні доктрини права соціального забезпечення»
вибірковий компонент освітньої програми третього рівня вищої освіти
(Право Law,
галузь знань «08 Право», спеціальність 081 «Право», 12.00.05 – трудове право;
право соціального забезпечення)

**за темою № 4: Історія та розвиток вчень про систему та джерела права
соціального забезпечення**

Харків (Вінниця) 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
ХНУВС
Протокол від 25.09.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС(протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Професор кафедри трудового та господарського права, доктор юридичних наук **Подорожній Є.Ю.**
2. Старший викладач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС, кандидат юридичних наук **Яценко Т.П.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, доцент **Амелічева Л.П.**
2. Декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Марчук М.І.**

План лекції

1. Історія вчень про право соціального забезпечення
2. Джерела право соціального забезпечення

Рекомендована література:

Основна

1. Гончаров В.О. Соціальне обслуговування як організаційно-правова форма соціального забезпечення / В.О. Гончаров: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / НАН України Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – Київ, 2011. – 199с.
2. Грищенко, К. А. Правове регулювання соціального захисту працівників державної виконавчої служби: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / К. А. Грищенко; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2019. - 29 с.
3. Єдність і диференціація трудового права та права соціального забезпечення : матеріали III Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 листоп. 2014 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2014. 324 с.
4. Клименко А. Л. Стандарти і гарантії соціального забезпечення: міжнародно-правовий і вітчизняний контекст : монографія / А. Л. Клименко.— Харків: Юрайт, 2019.
5. Кобернюк С.В. Джерела права соціального забезпечення України : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / С.В. Кобернюк. - К., 2014. - 19 с.
6. Кряж М. С. Державна політика забезпечення соціально вразливих верств населення України лікарськими засобами: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 [Електронний ресурс] / М. С. Кряж; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. — Х., 2010. — 19 с.
7. Луцький Р.П. Соціальний захист державних службовців в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 [Електронний ресурс] / Р.П. Луцький; Львівський нац. Університет ім. Івана Франка. - Л., 2010. – 16 с.
8. Малюга Л.Ю. Правове регулювання соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 [Електронний ресурс] / Л.Ю. Малюга; Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2012. – 20 с.
9. Митько, Я. В. Особливості правового регулювання соціального захисту учасників бойових дій: автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / Я. В. Митько; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2019. - 29 с.
10. Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю кафедри трудового та господарського права Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, 3 листопада 2017 р.) ; за заг. ред. К.Ю. Мельника. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 462с.
11. Панченко, Г. В. Соціально-правовий захист учасників бойових дій в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.05 / Г. В. Панченко; МВС

України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. - Харків, 2018. - 15 с.

12. Рунова Н.О. Правове регулювання соціального обслуговування в Україні / Н.О. Рунова: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Східноукр. нац. ун-т. – Луганськ, 2011. – 182 с.

13. Синчук С.М. Правовідносини соціального забезпечення: суб'єкти, зміст, об'єкти : монографія / С.М. Синчук. - Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2015. - 422 с.

14. Сучасні проблеми трудового та пенсійного законодавства : матеріали IV Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 27 листопада 2015 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2015. 354 с.

15. Сфера дії трудового права та права соціального забезпечення : матеріали V Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 жовтня 2016 р.) ; за заг. ред. К. Ю. Мельника / МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2016. 426 с.

16. Ширант А.А. Принципи пенсійного забезпечення. Монографія / А.А.Ширант. - К.: "ДІА", 2012. - 192 с.

17. Ширант А.А. Принципи пенсійного забезпечення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.05) / НАНУ. Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького. - К., 2012.- 16 с.

18. Шумило М.М. Правове регулювання пенсійного забезпечення державних службовців. Монографія / М.М. Шумило. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 272 с.

19. Юрков М.О. Правовий статус роботодавця у відносинах з соціального забезпечення працівників: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.05 [Електронний ресурс] / М.О. Юрков; НАН України, Інститут держ. і права ім.В.М. Корецького. - К., 2010. — 20 с.

Допоміжна

20. Актуальні проблеми регулювання відносин у сфері праці і соціального забезпечення: Тези доповідей та наукових повідомлень учасників III Міжнародної науково-практичної конференції, 7-8 жовтня 2011 р. / За ред. к.ю.н, доц. В.В. Жернакова. – Харків: Кросроуд, 2011. – 540 с.

21. Бортник С. М. До проблеми пенсійного забезпечення працівників Національної поліції України / Бортник С. М. // Науковий вісник публічного та приватного права. – 2019. – Вип. 2, т. 2. – С. 8-13.

22. Гончаров В. Щодо проблеми визначення поняття "соціальне обслуговування" // Вісник прокуратури : загальнодержавне фахове юридичне видання / Генеральна прокуратура України; Нац. юр. ак. України ім. Ярослава Мудрого; КНУТШ. – Київ, 2010. – № 12 (114). – С. 107-112.

23. Гончаров В.О. Правові принципи інституту соціального обслуговування // Проблеми законності : академічний збірник наукових праць / Мін.освіти і науки Укр. ; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2011. – Вип. 113. – С. 226-233.

24. Грищенко К. А. До характеристики рівнів правового регулювання соціального захисту працівників державної виконавчої служби та приватних виконавців / Грищенко Катерина Анатоліївна // Юридичний бюлетень. –2018. –

Вип. 7, ч. 1. – С. 210-215

25. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 3 травня 1996 року. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

26. Європейський кодекс соціального забезпечення : Міжнародний документ від 16.04.1964 р. № ETS N 48 URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>

27. Загальна декларація прав людини ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1948 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

28. Клименко А. Л. Соціальний захист і соціальне забезпечення в умовах євроінтеграції України : окремі аспекти// Науково-практичний журнал теорія та практика правознавства Вип. 2 (12) електрон. наук. вид. – 2017 ISSN 2225-6555

29. Клименко А. Л. Зубожіння: причини, наслідки і шляхи подолання : // Проблеми законності (Problems of legality) : зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. – Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2018.

30. Клименко А. Л. Міжнародно-правові гарантії здійснення права людини на соціальне забезпечення // Право та інновації: наук. – практ. журн./ редкол.: Ю.Є. Атаманова та ін. – Х.: Право, 2016. – № 1. – С. 238-244.

31. Клименко А. Л. Право на соціальне забезпечення у системі конституційних прав і свобод людини і громадянина // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – Київ : ФОРМ «Піраміда». – № 1 – 2016. – С. 22-26.

32. Клименко А. Л. Право соціального забезпечення в умовах гармонізації і реформування законодавства: основні аспекти :// Науково-практичний журнал теорія та практика правознавства : Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2019. – Вип. 1 (15)

33. Конвенція МОП № 156 «Про рівне ставлення й рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящі із сімейними обов'язками» (1981 р.), [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_010

34. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

35. Ляхівненко С. М. Правова природа міжнародних стандартів захисту соціальних та економічних прав засуджених // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки / Інститут держави і права ім. Корещького В.М. НАН України. – Київ, 2010. – Вип. 49. – С. 590-595. – ISSN 1563-3349

36. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 19 грудня 1966 року: Ратифікований Указом Президії Верховної Ради УРСР від 19.10.1973 // Соціальний захист: (спецвипуск). – серпень. – 1998. – С. 105–111.

37. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_042

38. Право соціального забезпечення в Україні: підручник / Т.А.Занфірова, М.І.Іншин, С.М.Прилипко та ін.; за заг. ред. Т.А.Занфірової, С.М.Прилипко,

О.М. Ярошенка. – 2-ге вид.переробл. і доповн. – Х.: «ФІНН», 2012. – 640с.

39. Про примусову чи обов'язкову працю: Конвенція МОП № 29 від 28.06.1930 р. [ратифікована Указом Президії Верховної Ради УРСР від 09.06.1956 р.] // Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та рекомендації МОП: у трьох томах. / [упоряд. Е.М. Теличко]. – К.: Основа, 1997. – Т 1. – С. 353–363.

40. Про рівне ставлення та рівні можливості для трудящих чоловіків і жінок: трудящих із сімейними обов'язками: Конвенція МОП № 156 від 23.06.1981 р. [ратифікована Законом України від 22.10.1999 р.] // Офіційний вісник України. – 1999. – № 43. – Ст. 2134.

41. Про скасування примусової праці: Конвенція МОП № 105 від 25.06.1957р. [ратифікована Законом України від 05.10.2000 р.] // Офіційний вісник України. – 2000. – № 44. – Ст. 1879.

42. Розвиток законодавства про працю і соціальне забезпечення: здобутки і проблеми: тези доп. та наук. повідомл. сучасн. IV Міжнар.наук.-практ.конф. (Харків, 5-6 жовт. 2012 р.) / За ред. В.В.Жернакова. – Х.: Право, 2012. – 500 с.

43. Рунова Н.О. Джерела (форми) соціального обслуговування: сучасні тенденції розвитку / Н.О. Рунова // Форум права. – 2011. – №1. – С. 859 – 863 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11rnoctr.pdf>

44. Синчук С. Гарантування гідного рівня життя особи у сфері соціального забезпечення/ Вісник львів. ун-ту. / Серія юрид. 2011. Вип. 52. С. 234-242.

45. Синчук С. Соціальні пільги як вид соціального забезпечення в Україні. Інтернет-видання “Юриспруденція он-лайн” // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=311>

46. Тюптя О. Шляхи вдосконалення сфери соціальних послуг в Україні / О. Тюптя, В. Шкуро // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ : Київський університет, 2011.

47. Чутчева О. Соціальне обслуговування: проблеми галузевої належності // Право України: юридичний журнал. Науково-практичне фахове видання. Спецвипуск / Міністерство юстиції України; Конституційний Суд України. – Київ, 2010. – № 12. – С. 252-259.

48. Шумна Л. До проблеми принципів інституту соціального обслуговування // Вісник Академії правових наук України : збірник наукових праць / Президія Акад. правових наук України. – Харків, 2011. – № 3 (66). – С. 197-205.

49. Шумна Л. П. Соціальна підтримка як організаційно-правова форма соціального забезпечення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2014. 39 с.

50. Юшко А. М., Швець Н. М. Міжнародні соціальні стандарти: навч. посібник/за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків, 2013. 121 с.

Текст лекції

У вітчизняній юридичній науці існують різні підходи до розуміння джерел права. По-перше, розкривається співвідношення джерела та форми права більшість авторів розглядають ці поняття як тотожні, оскільки вони застосовуються для визначення одного і того ж явища. Певний сенс в їх розмежуванні в тому, що форма свідчить про спосіб зовнішнього вираження норм права, надає їм офіційності та загальнообов'язковості, а джерело вказує, звідки черпаються норми права. Але, як відзначають теоретики права, термін «джерела права» є більш зручним у використанні і до того ж традиційним в міжнародній практиці.

Під джерелами права розуміють у більшості випадків саме способи зовнішнього вираження норм права. Отже, джерела права — це і є форми зовнішнього вираження та закріплення змісту правових норм. Норми права сприймаються в суспільстві і додержуються завдяки відповідною мірою оформленим джерелам права. Зокрема, правове регулювання суспільних відносин здійснюється прийняттям відповідних юридичних норм. При цьому останні знаходять свій вираз у формі рішень нормотворчих органів і визначають, наскільки правила поведінки, які розкривають зміст цих актів, є важливими та значимими в суспільстві та державі. Інакше існування права (правил поведінки) має сенс тільки тоді, коли воно отримує певну форму. Тому слід визнати, що право фактично не можна розглядати у відриві від його форми. Потрібно відзначити, що через конкретну форму і проявляється право, визначається його статус у державі.

Якщо в загальній теорії права, інших галузях проблема джерел права достатньо повно досліджена, то в такій молодій галузі права, як право соціального захисту України, дана проблема ще не була предметом спеціального та комплексного дослідження. Серед науковців немає єдності у визначенні поняття джерел права соціального захисту.

Наприклад, С. М. Синчук, досліджуючи джерела права соціального забезпечення України та особливості, що вирізняють їх з-поміж джерел інших галузей права, зазначає, що під джерелами права соціального забезпечення потрібно розуміти нормативно-правові акти, що приймаються компетентними державними та іншими уповноваженими органами для врегулювання суспільних відносин, які становлять предмет правового регулювання права соціального забезпечення.

Своє визначення поняття джерел права соціального забезпечення України дав М. Д. Бойко, який відзначає, що під джерелами права соціального забезпечення розуміються ті чи інші нормативні акти як форми вираження нормативної державної волі, спрямованої на регулювання різних за характером і змістом суспільних відносин, але які містять в собі норми, що регулюють правовідносини, що виникають між громадянами та відповідними органами з приводу соціального забезпечення громадян.

На думку Б. І. Сташківа, джерела права соціального забезпечення — це ви- токи формування цієї галузі права, система факторів, які визначають зміст і

форми вираження правових норм у сфері соціального забезпечення та соціального захисту населення.

Професор І. М. Сирота вважає, що до джерел права соціального захисту треба відносити тільки ті нормативно-правові акти, які містять норми, що регулюють відносини з соціального захисту, а також похідні від них процедурні та процесуальні відносини.

Н. Б. Болотіна джерела права соціального захисту визначає у двох значеннях — матеріальному та юридичному. У матеріальному значенні під джерелами права соціального захисту вона розуміє матеріальні засоби забезпечення соціальних виплат та надання соціальних послуг громадянам. Такими джерелами права соціального захисту виступають матеріальні кошти соціальних фондів — Пенсійного фонду України, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду України соціального захисту інвалідів, Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; державного та місцевих бюджетів України. Юридичні джерела права соціального захисту, на її думку, — це такі, що виходять від держави або від інших суб'єктів, уповноважених державою, визнані державою офіційно документальні способи вираження і закріплення норм права, які надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення.

В. С. Андрєєв вважав, що джерелами радянського права соціального забезпечення називаються форми вираження волі народу в правових нормах, які належать до даної галузі права. Норми права соціального забезпечення закріплюються у нормативно-правових актах держави.

На думку В. А. Тарасової, джерелами права соціального забезпечення є нормативні акти, видані компетентними органами (органами державної влади та управління, а в певній частині — органами колгоспів та профспілок), за допомогою яких встановлюються, змінюються чи скасовуються норми права, що регулюють відносини із соціального забезпечення громадян і тісно пов'язані з ними відносини, які підпадають під предмет права соціального забезпечення.

Аналізуючи наведені поняття джерел права соціального забезпечення, слід відзначити, що у всіх визначеннях йдеться виключно про позитивне право, джерелами якого визнаються нормативно-правові акти компетентних органів, в яких містяться норми права соціального забезпечення і які є зовнішньою формою вираження волі держави в процесі правотворчої діяльності.

Оскільки, поняття джерел права соціального захисту — це дефініція, що охоплює загальні ознаки, характерні для даного явища, то можна дати таке визначення цього поняття. Джерела права соціального захисту — це нормативно-правові акти, як зовнішня форма правотворчої діяльності компетентних державних та інших уповноважених органів, для врегулювання суспільних відносин, які становлять предмет правового регулювання права соціального захисту. Результатом правотворчої діяльності держави є нормативно-правові акти, які містять норми права соціального захисту. Виражені тільки у визначеній формі, такі норми стають загальнообов'язковими, правовими, реалізація яких забезпечується засобами державного впливу.

Отже, джерела права соціального захисту втілюють в собі рішення правотворчих органів щодо створення, зміни, скасування норм права соціального захисту. Створення джерела права — невід'ємна частина правотворення, без якої норми права соціального захисту не можуть з'явитися, а рішення компетентного органу не може отримати значення державної волі, норми права.

Джерела права соціального захисту є тією формою, в якій норми права вис- тупають в реальному житті, з якої черпаються знання про чинне право і до якої звертаються при вирішенні конкретних правових ситуацій.

Отже, головними ознаками джерела права є: нормативний характер приписів; обов'язковість їх виконання; сила державного примусу.

Визначення поняття джерел права соціального захисту пов'язано із з'ясуванням форми вираження норм права, прийнятих компетентними органами держави для регулювання відносин у сфері соціального захисту. Формою українського права є нормативно-правові акти. Вони надзвичайно різноманітні і розподіляються за сферами життя суспільства, в яких циркулюють.

Нормативно-правовий акт як джерело права соціального захисту характеризується такими основними рисами: видається в межах компетенції відповідного державного органу; повинен відповідати актам вищих органів; набуває обов'язкової сили після його обнародування чи іншого передбаченого нормами права доведення до відання виконавців.

Джерела права соціального захисту класифікуються за різними підставами. Залежно від цілеспрямованості, нормативно-правові акти, що є джерелами права соціального захисту, можна класифікувати за низкою ознак.

За формою акта джерела права соціального захисту можуть бути поділені на закони та підзаконні акти, якими встановлюються певні норми права. До першої групи належать Конституція, Основи законодавства і закони. Закони, як нормативно-правові акти, наділені вищою юридичною силою, тому всі інші правові акти повинні виходити з законів і не суперечити їм.

Підзаконні нормативно-правові акти видаються на підставі законів для їх виконання та конкретизації законодавчих приписів. Залежно від становища державних органів, що видають підзаконні акти, їх компетенції, а також характеру та призначення самих актів, підзаконні акти поділяються на: укази, постанови, декрети, розпорядження, накази, інструкції, правила, положення тощо.

Нормативно-правові акти, що регулюють відносини із соціального захисту, можна класифікувати за їх дією в часі на постійні й тимчасові. Дія нормативно-правового акта в часі визначається моментом набуття ним чинності та моментом припинення його дії.

За дією в просторі нормативно-правові акти даної галузі права поділяються на загальнодержавні, місцеві та локальні. Загальнодержавні — це ті, що діють на всій території України, тобто які є загальнодержавними, місцеві — такі, що прийняті місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування і діють лише на території певної адміністративно-територіальної одиниці. Локальні акти обмежені рамками певного підприємства, установи, організації і містяться у колективних договорах, угодах і статутах підприємств.

Нормативно-правові акти, що регулюють відносини із соціального захисту, зазвичай поширюються на всіх осіб, які на законних підставах перебувають на території України, а в окремих випадках і за її межами (наприклад, в разі виплати громадянам, що виїхали за кордон, пенсій, призначених внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання). Такі акти віднесені до загальних. У деяких випадках суб'єктами відносин, що регулюються нормативно-правовим актом, є не всі, а певні, визначені цим актом, категорії громадян. Такий акт називається спеціальним.

У праві соціального захисту поєднується декілька рівнів правового регулювання: центральний, регіональний, місцевий та локальний, що є однією із головних особливостей методу права соціального захисту. Розподільчий характер відносин із соціального захисту, як головна риса цієї галузі, обумовлює поєднання різних рівнів правового регулювання. Для законодавця очевидно, що витрати із соціального захисту, є непосильними тільки для Державного бюджету, а відтак соціальний захист населення фінансується спільно за рахунок коштів Державного бюджету та коштів місцевих бюджетів.

Аналізуючи правотворчу діяльність компетентних органів, можна дійти висновку, що формування української системи соціального захисту передусім пов'язане з прийняттям нормативно-правових актів у вигляді законів із загальнодержавного соціального страхування, державної соціальної допомоги, спеціального та додаткового соціального захисту, недержавного соціального забезпечення. Законодавство ж радянського періоду в даній сфері обмежувалось, як правило, рівнем підзаконних нормативно-правових актів. Вивчаються аналогічні правові акти інших країн для узгодження соціального законодавства, враховуються особливості правового регулювання відносин із соціального захисту в країнах ЄС. Ця тенденція свідчить про приведення сфери соціального захисту населення до міжнародно-правових стандартів.

На відміну від більшості галузей права в праві соціального захисту галузевої кодифікації законодавства не проведено, хоча певні передумови для цього вже існують. В Україні діє низка кодифікованих нормативно-правових актів з окремих видів соціального захисту, інтенсивно розвивається поточне законодавство. За відсутності загальної галузевої кодифікації законодавства, джерела права соціального захисту теж не достатньо систематизовані. Нині у галузевому законодавстві існує великий масив суперечливих, недосконалих нормативно-правових актів, які потребують систематизації та оновлення. У цей час існує нагальна потреба в прийнятті кодифікованого нормативно-правового акта, який комплексно врегулював би усю систему відносин у сфері соціального захисту, визначив би суб'єктний склад, організаційно-правові форми та види соціального захисту України. Прийняття такого акта сприяло б створенню цілісної системи джерел права соціального захисту України.

У XX ст., коли традиційне капіталістичне суспільство фактично трансформувалося в нову соціально-економічну систему — соціально орієнтоване ринкове господарство, склалися потужні системи соціального захисту, що охоплюють як суспільство в цілому, так і структурні утворення господарського організму: підприємства, фірми, акціонерні товариства,

кооперативи, трудові організації і т. п. На даний момент на Заході є декілька моделей систем соціального захисту громадян: американська, європейська, японська, у рамках котрих є свої різновиди. їм притаманні деякі загальні риси і поряд із цим специфічні, національні.

Глибокі соціально-економічні перетворення, що проходять в Україні, спрямовані на утвердження ринкової економіки, роблять проблему забезпечення ефективного соціального захисту громадян взагалі і працівників підприємств, зокрема, надзвичайно актуальною. З одного боку, ці перетворення підсилюють соціальний захист громадян, але з іншого боку — потрібно розпочинати набагато більше зусиль по соціальному захисту в деяких важливих сторонах життєдіяльності людини: захисту від безробіття, інфляції, матеріальної незабезпеченості значної частини громадян і т. п. Мета соціально-політичних перетворень в Україні — затвердити справжнє цивільне суспільство. Останнім часом у літературі цьому приділяється багато уваги, робляться спроби, і небезуспішні, виявити характеристики цієї багатогранної системи. На жаль, поки в Україні ця мета не знаходить належної реалізації. Об'єктивна потреба породжує необхідність посилення соціального захисту з широкого спектру напрямків. Але головним залишається захист від зниження життєвого рівня працюючих і від безробіття, а на конкретному підприємстві — це турбота про умови й утримування праці, організації і системи оплати праці працівників. Багато важливих функцій з соціального захисту працюючого населення здійснюється саме на рівні підприємства, хоча на соціальному захисті зав'язана ціла система соціальних інститутів.

Формам права соціального забезпечення характерна множинність, велика кількість нормативних документів різної юридичної сили, з різним предметом та методом правового регулювання. Та попри деяку внутрішню неузгодженість та незбалансованість, вони однаково становлять єдину систему, правову основу галузі права соціального забезпечення.

Тематиці дослідження особливостей системи джерел права соціального забезпечення у тій чи іншій мірі присвячували увагу у своїх працях різні вчені, серед числа яких потрібно назвати наступних: В.Я. Бурак, С.І. Кобзева, Н.М. Марченко, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчукта інші. Система джерел права соціального забезпечення – це об'єктивно існуючий зв'язок між нормативними, формально-визначеними та загально обов'язковими документами, що в органічній єдності та цілісності регулюють відносини соціального забезпечення в Україні. Зміст цієї системи може бути класифікований за різними критеріями. Наприклад, авторський колектив під керівництвом професора К.М. Гусова, характеризуючи джерела права соціального забезпечення виділяє такі підстави для диференціації як: 1) ступінь їх важливості та субординації, тобто за юридичною силою (закони та підзаконні акти); 2) сфера їх дії (загальнодержавні, місцеві, локальні, галузеві тощо); 3) органи, що прийняли нормативний акт (який саме орган державної влади чи місцевого самоврядування брав участь в правотворчому процесі); 4) форма акта (закони, укази, розпорядження, постанови і т.п.); 5) правові інститути (які саме суспільні відносини ними врегульовано). Попри логічність класифікації,

вважаємо що її акценти суттєво зміщені в сторону нормативного акту як джерела права; зокрема формою акта може бути і договір, а коло суб'єктів правотворчості варто розширити також за рахунок включення міжнародних органів чи організацій, а так само роботодавця (власника підприємства). С.І. Кобзева, у власному ґрунтовному дослідженні цього питання зазначає, що джерела права соціального забезпечення можна класифікувати за різними підставами залежно від цілей дослідження: 1) за юридичною силою, субординацією (закони та підзаконні акти); 2) за предметом правового регулювання (акти загального характеру та ті, що відносяться до окремих інститутів); 3) за органами, що його ухвали (вищі органи законодавчої та виконавчої влади, Президент, інші органи державної влади та місцевого самоврядування, локальні акти, прийняті роботодавцем на конкретному підприємстві, акти соціального партнерства); 4) за сферою дії (міжнародні, національні, регіональні, муніципальні, локальні); 5) за ступенем узагальненості та діє по колу осіб – загальні (поширюються на всіх осіб) та спеціальні (поширюються на окремі категорії громадян); 6) залежно від фінансування соціальне забезпечення (нормативно-правові акти, регулюючі забезпечення за рахунок обов'язкового соціального страхування і за рахунок бюджетних коштів); 7) за змістом – галузеві (регулюють відносини виключно в системі соціального забезпечення) та комплексні (містять норми, що відносяться до декількох галузей права); 8) за дією в часі (акти тимчасового характеру та акти з невизначеним строком дії). Так, в даній класифікації залишено поза увагою таке важливе джерело в системі права соціального забезпечення як нормативний договір; серед органів, які можуть бути суб'єктами правотворчості не згадано міжнародні організації та їх представницькі органи. За предметом правового регулювання оптимальніше вирізняти класифікацію, що відображає дію форми права по колу осіб. Стосовно засобів фінансування, то кошти загальнообов'язкового соціального страхування включають себе асигнування з державного бюджету.

Колектив українських дослідників права соціального забезпечення на чолі з П.Д. Пилипенком, характеризуючи джерела права, також зазначають про можливість класифікації за різними чинниками. При цьому кожен із видів джерел поділяється на окремі підвиди, що відзначаються властивими їм ознаками та мають свої специфічні риси. Однак найбільш загальним є їх поділ на дві великі групи, при цьому за основу береться юридична природа норм, що містяться в актах, які регулюють відносини соціального забезпечення. Йдеться про акти договірної характеру та нормативно – правові акти. Попри доволі спрощене трактування видів форм права, воно може слугувати прикладом розуміння системи джерел права соціального забезпечення у звуженому змісті.

Структуру системи джерел права соціального забезпечення можна розглядати в двох площинах – в широкому та вузькому значенні. В широкому значенні виділяємо наступні види форм права: 1) за юридичною природою – нормативний договір та нормативно-правовий акт; 2) за юридичною силою та місцем в ієрархічній структурі – міжнародні договори, закони, підзаконні нормативні акти, локальні акти підприємства, акти соціального партнерства; 3)

за предметом правового регулювання – загальні (які поширюються на широке коло осіб, наприклад, Закони України «Про зайнятість населення», Про Державний бюджет на відповідний рік, «Про загальнообов’язкове страхування на випадок безробіття», «Про недержавне пенсійне забезпечення», Основи законодавства України про загальнообов’язкове страхування та інші), спеціальні (дія яких поширюється на конкретне коло осіб, наприклад, Закони України «Про прокуратуру», «Про судоустрій та статус суддів», «Про державну службу» тощо) та спеціалізовані (регулюють окремі види соціального забезпечення – призначення пенсій, пільг, державної допомоги, різні види соціального обслуговування, соціальний захист ветеранів, осіб з інвалідністю, жертв політичних репресій, постраждалих внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо); 4) за суб’єктом нормотворчості виділяємо документи, що видається органами державної влади та місцевого самоврядування, недержавними спеціалізованими фондами соціального страхування, міжнародними організаціями та їх представництвами, конкретними підприємствами, установами, організаціями; 5) за територіальним принципом класифікуємо міжнародні, загально державні (централізовані), місцеві, локальні форми права; 6) за правовою формою документу, в якій знайшло втілення джерело права – договір, конвенція, закон, постанова, указ, розпорядження тощо; 7) За дією форми права у часі – джерела з тимчасовим характером дії (час закінчення дії документу визначається певною календарною датою чи подією, що має неодмінно статися, або ця дата безпосередньо зазначена в самому нормативному).

При трактуванні системи джерел права у вузькому значенні за основу береться тільки два критерії – це правова природа та юридична сила. За першим традиційно виділяємо договір та нормативний акт, за другим – закони та підзаконні акти. Вчені доходять висновку, що будь-який нормативний акт, що в системі законодавства посідає вище місце ніж інші документи, повинен містити більш загальні норми, ніж інші акти, регулювати ширше коло суспільних відносин. В схожому ключі пишуть і В.К. Бабаєв та М.І. Байтін, додаючи зв’язок ступенів загальності норм та важливості відносин, які ними регулюються; загальні зв’язки виражаються та закріплюються в актах з наймасштабнішим спектром та напрямом дії. Тоді як інші (дрібніші, спеціальні, деталізуючі) знаходять своє місце в формах права з меншою юридичною силою.

Отже, зі змісту статей 8, 9 Основного Закону слідує, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Стосовно міжнародного права, то зазначено, що чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

У контексті юридичної сили форм права та їх системи, хочеться зауважити пріоритетність міжнародних правових актів – якщо міжнародним

договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору. Тобто міжнародні акти Організації об'єднаних націй, Міжнародної організації праці, Ради Європи, та інших міжнародних організацій, міждержавні (міжурядові) дво- та багатосторонні договори, які стосуються питань соціального забезпечення та ратифіковані в установленому порядку, мають перевагу над законами – у разі колізії правових норм застосовуються положення саме міжнародного документу.

Отже, закони та підзаконні нормативні акти в ієрархічній системі джерел права соціального забезпечення мають меншу юридичну силу ніж Конституція та міжнародні документи. В наукових колах закони розділяють на конституційні та звичайні, хоча такий поділ носить більше теоретичний характер – ступінь юридичної сили залишається незмінним. В першу чергу, варто згадати нормативні акти, прийняті на розвиток статті 46 Конституції України (гарантії права на соціальний захист). Паралельно існує ряд законів, що безпосередньо не стосуються соціального забезпечення, проте містять норми, які регулюють надання соціальної підтримки окремим категоріям населення (Закони «Про державну службу», «Про судоустрій та статус суддів», «Про прокуратуру» і т.п.) Поряд з загальними нормами, що визначають правовий статус певних посадовців чи сфер діяльності, містяться також положення стосовного особливостей пенсійного забезпечення та іншого соціального захисту цих осіб.

Сама етимологічна складова категорії «підзаконні акти» вказує на те, що вони в системі знаходяться «під законами», тобто приймаються на їх підставі та на їх виконання. Ними можуть виступати Укази Президента України, Постанови Кабінету міністрів України, інструкції, положення, вказівки міністерств, відомств, інших центральних органів виконавчої влади, нормативні документи фондів соціального страхування та органів місцевого самоврядування. Отже, система джерел права соціального забезпечення являє собою ієрархічну структуру, складові якої розрізняються ступенем юридичної сили. Встановлена презумпція верховенства Конституції як основного закону, потім слідують міжнародні договори, закони та підзаконні акти. Звідси випливає, що система джерел права соціального забезпечення має свою специфіку побудови, де розміщена особлива сукупність нормативно-правових актів.